

به نام خدا

واژه‌شناسی گویش تاتی تاکستان

مؤلف:

دکتر جواد رحمانی

انتشارات گیوا

سرشناسه : رحمانی، جواد، ۱۳۵۴ -
 عنوان و نام پدیدآور : واژه‌شناسی گویش تاتی تاکستان / مولف جواد رحمانی ؛ ویراستاری علمی
 لیلا رحمانی
 مشخصات نشر : تهران: گיוا، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری : ۳۰۰ ص.
 شابک : 978-600-451-266-4
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 یادداشت : ص.ع. به انگلیسی: Javad Rahmani. Morphology of
 Dialect. Takestan Tati
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۲۹۱-۲۹۶.
 موضوع : تاتی
 موضوع : تاتی -- واژه‌شناسی
 موضوع : تاتی -- دستور زبان
 رده بندی : PIR ۳۲۴۲ ۱۳۹۶ ۲۲۳/ت
 رده بندی دیوید : ۱۹۴۱
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۸۷۹۳۵۶

عنوان کتاب : واژه‌شناسی گویش تاتی تاکستان
 موضوع : زبان‌شناسی
 موضوع : صرف
 مولف : دکتر جواد رحمانی
 ویراستاری علمی : لیلا رحمانی
 ناشر : انتشارات گיוا
 ناظر فنی : سیده محبوبه حسینی
 صفحه آرا : آدینه کبرایی
 طراح جلد : یکتا شیرکوند
 سال و نوبت چاپ ناشر : ۱۳۹۶ / اول - پاییز
 شمارگان : ۱۰۰۰
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۱-۲۶۶-۴
 قیمت : ۳۰۰,۰۰۰ ریال
 آدرس : تهران، ابتدای کارگر جنوبی، نبش کوچه مهدی زاده،
 پلاک ۱، طبقه ۴، واحد ۹
 تلفن : ۰۲۱-۶۶۹۴۴۷۴۷
 ایمیل مولف : javad.rahmani.zaban@gmail.com

فهرست مطالب

۱۳		سخن ناشر
۱۵		پیشگفتار مؤلف
۱۷		مقدمه
۱۷		زبان
۱۹		گونه زبانی یا زبان گونه
۱۹		گویش
۱۹		لهجه
۲۰		زبان نخست با زبان مادری
۲۰		تک زبانی
۲۰		دو زبانیگی
۲۱		چند زبانیگی
۲۱		زبان اشاره
۲۱		زبان اسپرانتو
۲۲		پی جین
۲۲		کریول

بخش اول:

زبان تاتی

۲۵		فصل اول: پراکندگی قوم تات
۲۵		زبان تاتی
۲۵		ریشه زبان تاتی
۲۷		ریشه و کاربرد واژه تات
۲۸		قوم تات
۲۹		ادبیات تاتی
۳۲		مهمترین مناطق تات زبان ایران (تات‌های جنوبی)
۳۵		تات‌های شمال غربی ایرانی
۳۵		تات‌های قفقاز
۳۵		تات‌های ارمنستان
۳۵		زبان تاتی قفقاز و داغستان
۳۶		تات‌های جمهوری آذربایجان
۳۶		رده‌شناسی زبان
۳۷		ترتیب نهاد، فعل و مفعول در جمله

۳۷	انواع زبان‌ها از لحاظ رده شناسی زبان
۴۱	فصل دوم: شهرستان ناکستان
۴۱	موقعیت جغرافیایی شهرستان ناکستان
۴۲	زبان مردم ناکستان
۴۲	اماکن و آثار تاریخی
۴۳	وجه تسمیه و پیشینه تاریخی
۴۵	کشاورزی و دامداری

بخش دوم:

ساختمان واژه

۴۹	فصل اول: واحدهای زبانی (واج، تکواژ، واژه)
۴۹	واژه شناسی
۵۰	واحدهای زبانی گویش تاتی ناکستان
۵۰	آواشناسی
۵۱	آوا
۵۱	آوانویسی
۵۳	واج‌شناسی
۵۳	واج
۵۵	صامت (همخوان)
۵۵	مصوت (واکه)
۵۶	واکه مرکب
۵۶	واج آرایی
۵۹	واجگونه
۵۹	جفت کمینه، مجموعه کمینه
۶۰	تکواژ
۶۰	انواع تکواژ
۶۲	تکواژگونه
۶۳	تکواژ صفر
۶۳	تکواژ میانجی
۶۴	واژه
۶۶	اقسام واژه
۶۶	تقسیم بندی واژه‌ها

۶۷	فصل دوم: وند
۶۷	وند
۶۸	پیشوند
۶۸	پسوند
۶۹	بیناوند
۷۰	میانوند
۷۰	واژه بست
۷۳	هجا
۷۴	انواع هجا در گرایش تاتی تاکستان
۷۵	ساخت هجا در گرایش تاتی تاکستان
۷۹	تکیه در گویش تاتی تاکستان
۷۹	انواع تکیه در گویش تاتی تاکستان

بخش سوم:

اقسام واژه

۸۷	فصل اول: اسم
۸۷	اسم
۱۰۰	اقسام اسم
۱۰۱	تقسیمات اسم از حیث ساختمان
۱۰۲	اسم از دیدگاه شناختی
۱۰۳	اسم از دیدگاه گستردگی
۱۰۴	اسم ناشناس (نکره)
۱۰۴	علائم اسم نکره
۱۰۴	اسم جنس
۱۰۵	اسم از دیدگاه شمار:
۱۰۸	اسامی مذکر، مونث حقیقی و مجازی
۱۱۳	اسم جمع
۱۱۳	اسم آلت
۱۱۴	اسم صوت یا نام آوا
۱۱۴	اسم مصغر
۱۱۵	اسم مصدر
۱۱۵	ویژگی‌های اصلی اسم یا نقش پذیری

۱۱۶	حالت
۱۱۶	اتباع
۱۱۷	شاخص
۱۲۳	فصل دوم: فعل
۱۲۳	فعل
۱۲۴	ساختمان فعل
۱۲۴	فعل ساده، مرکب، مرکب پیشوندی، عبارت فعلی
۱۲۶	اجزای پیشین
۱۲۹	انواع فعل از نظر معنی
۱۳۰	فعل ناگذر و فعل گذرا
۱۳۱	فعل از لحاظ وضعیت نهاد
۱۳۲	بن فعل
۱۳۳	شناسه
۱۳۴	شناسه و ضمیراندازی
۱۴۰	اقسام فعل از نظر زمان
۱۴۰	الف) انواع فعل گذشته (ماضی)
۱۴۲	ب) انواع فعل (حال) مضارع
۱۴۵	وجه فعل از نظر طرز بیان گوینده
۱۴۷	افعال معین (کمکی)
۱۴۸	تطابق نهاد با فعل
۱۴۹	ساخت ارگتیو
۱۵۰	فعل ناقص توانستن
۱۵۱	نفی
۱۵۲	نهی
۱۵۳	فعل سببی
۱۵۴	مصدر
۱۵۶	تطابق جنسیت در نهاد و فعل
۱۵۷	فصل سوم: ضمیر
۱۵۷	ضمیر
۱۶۱	انواع ضمیر در گویش تاتی تاجیکستان

۱۶۹	فصل چهارم: صفت
۱۶۹	صفت و موصوف
۱۶۹	صفت
۱۷۰	موصوف
۱۷۰	شیوه کاربرد صفت
۱۷۳	صفت بیانی
۱۷۳	انواع صفت بیانی از حیث مفهوم
۱۷۸	اقسام صفت بیانی از لحاظ ساخت
۱۸۱	اقسام صفت بیانی از لحاظ درجه و مقایسه
۱۸۲	صفت اشاری، پرسشی، مبهم، تعجبی، شمارشی، ترکیبی و حالیه
۱۸۵	عدد در دستور گویش تاتی تاکستان
۱۹۹	فصل پنجم: قید
۱۹۹	قید
۲۰۰	انواع قید از نظر ظاهر
۲۰۱	انواع قید از نظر دستوری
۲۰۳	اقسام قید از جهت معنی (مفهوم)
۲۱۵	انواع قید از لحاظ وابستگی و کاربرد در جمله
۲۱۷	اقسام قید از جهت ساختمان
۲۱۹	فصل ششم: حرف
۲۱۹	حرف
۲۱۹	حرف در دستور گویش تاتی تاکستان
۲۱۹	انواع حرف
۲۲۰	انواع حرف اضافه براساس تعداد واژه‌ها
۲۲۱	حرف‌های اضافه ساده از جهت ساختمان
۲۲۳	حرف عطف
۲۲۳	حرف ربط
۲۲۳	انواع حرف ربط از جهت ساختار
۲۲۶	حروف ربط از لحاظ کارکرد
۲۲۶	حروف ربط تضاد
۲۲۷	حرف نشانه
۲۲۷	نشانه ندا

۲۲۸.....	نشانه مفعولی.....
۲۲۸.....	نشانه موصوف و صفت.....
۲۲۹.....	حرف تعریف.....
۲۲۹.....	شیوه‌های شناس‌سازی (معرفه) در گویش تاتی تاکستان.....
۲۳۰.....	ادوات تشبیه.....
۲۳۳.....	فصل هفتم: ترکیب وصفی و اضافی.....
۲۳۳.....	ترکیب وصفی.....
۲۳۳.....	ترکیب اضافی.....
۲۳۴.....	انواع ترکیب اضافی در گویش تاتی تاکستان.....
۲۳۵.....	پرکاربردترین انواع اضافه تعلقی.....
۲۳۶.....	انواع اضافات غیر تعلقی.....

بخش چهارم:

فرایندها، وام‌گیری و ریشه‌یابی

۲۴۳.....	فصل اول: فرایندهای واژگانی.....
۲۴۳.....	فرایند واژه‌سازی.....
۲۴۳.....	کلمات مرکب.....
۲۴۸.....	فرایند ترکیب.....
۲۴۸.....	فرایند تصریف.....
۲۴۹.....	فرایند اشتقاق.....
۲۵۱.....	تفاوت عمده تکواژهای تصریفی و اشتقاقی.....
۲۵۱.....	تکواژهای تصریفی.....
۲۵۱.....	تکواژهای اشتقاقی.....
۲۵۱.....	واژه‌سازی بدیع.....
۲۵۲.....	فرایند تکرار.....
۲۵۵.....	فرایند کوتاه‌سازی (ترخیم).....
۲۵۵.....	فرایند پسین‌سازی (پسرو).....
۲۵۶.....	فرایند اشتقاق (تبدیل) صفر.....
۲۵۷.....	فصل دوم: فرایندهای واجی و وند افزایی.....
۲۵۷.....	فرایند واجی.....
۲۵۷.....	فرایند واجی و آوایی در گویش تاتی تاکستان.....
۲۵۷.....	فرایند همگونی.....

۲۵۹	فرایند ناهمگونی.....
۲۶۰	فرایند حذف (کاهش).....
۲۶۳	فرایند ابدال (تبدیل).....
۲۶۴	فرایند سرواژه سازی.....
۲۶۴	فرایند قلب:.....
۲۶۵	فرایند اضافه.....
۲۶۶	فرایند ادغام.....
۲۶۶	فرایند فشردگی سازی (تخلیص).....

بخش پنجم:

وام گیری واژگانی و ریشه یابی

۲۶۹	فصل اول: وام گیری واژگانی.....
۲۶۹	وام گیری واژگانی در گویش های پاکستان.....
۲۷۵	فصل دوم: ریشه واژگان تاتی.....
۲۷۵	ریشه یابی واژگان.....
۲۷۹	فصل سوم: مطابقت واژگان گویش های تاتی.....
۲۷۹	زبان شناسی تطبیقی یا زبان شناسی مقایسه ای.....
۲۸۰	مقایسه گویش تاتی پاکستان با فارسی، پهلوی و اردو.....
۲۸۱	مقایسه گویش تاتی پاکستان با برخی از گویش های مختلف تاتی جنوب.....
۲۸۱	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی سگرآباد و تاتی ابراهیم آباد.....
۲۸۲	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی اردبیلکی، طالقانی و تاتی استرایی.....
۲۸۲	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی سگرآباد، تاتی ابراهیم آباد.....
۲۸۳	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی اردبیلک، تاتی زیاران، تاتی طیکو.....
۲۸۴	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی اسفرورین و تاتی قرقین.....
۲۸۶	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی اسفرورین و تاتی چالی (شال).....
۲۸۷	مقایسه گویش تاتی پاکستان با تاتی تاتی چالی (شال).....
۲۸۸	مقایسه گویش تاتی پاکستان با برخی از زبان های اروپایی.....
۲۹۱	منابع و مأخذ.....
۲۹۷	آثار به چاپ رسیده از این نویسنده و مترجم.....

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ / قسم به قلم و آنچه می نویسند... (قلم/۱)

قلم و نوشتن، آنقدر مقدس است که خدا به آن سوگند یاد می کند... و او را سپاسگزاریم که در خیل اهل قلم هستیم و با کسانی حشر و نشر داریم که در پیشگاه او تعالی مقدس و قابل احترام اند... بزرگ ترین تحولات اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و... در جوامع بشری در گرو قلم و نحوه نوشتن اهل قلم است. نویسنده می نویسد تا مخاطب بخواند لذا هر صاحب قلمی باید منتهای دقت را داشته باشد که چه می نویسد و مخاطبش کیست و نیاز او چیست...

از ارکان مهم نوشتن و نگاشتن، هنجارشناسی و تعهد و پایبندی به اصول و ریشه های آن هنجارهاست. هنررهایی که در بند هیچ قیدی جز انسانیت و خدمت برای اعتلای آن نباشد. بنابراین، نویسنده و شارر مة، کسی است که قلمش را در خدمت ارزش ها و هنجارهای انسانی قرار دهد و برای هیچ مناسبتی ارزش های اثرش نکاهد.

کتاب پیش روی شما، ثری بسبب کاربردی برای تحصیلگران زبان شناسی و پژوهشگران دغدغه دار در این عرصه و متعهد به ارزش های انسانی است که نگارنده «دکتر جواد رحمانی» با نهایت دقت و وقوف علمی و حساسیت نگاشته است. این اثر با ارزش گوارای وجودتان.

در پایان انتشارات گیوا این افتخار را دارد که برای حمایت از دانشجویان و اساتید و تقویت رزومه علمی و پژوهشی آنان به چاپ کتاب از پایان نامه و رساله ها، مجموعه مقالات این عزیزان بپردازد و همچنین برای حمایت از دیگر اهالی قلم - علی الخصوص نویسندگان - سالانه برگزارکننده مسابقات ادبی در تلگرام، اینستاگرام و سایت انتشارات است و برای حمایت از این عزیزان کوتاهی نخواهد کرد.

محمد صدیق سپهری نیا

مدیر مسئول انتشارات گیوا

تاتی در ایران دارای گویش‌های مختلفی است که همگی از زبان مادری خود تحت عنوان زبان تاتی نشأت گرفته اند مانند گویش تاتی تاکستان. این گویش‌ها تمامی ویژگی‌های یک زبان را از لحاظ واژگانی، آوایی، ساختاری و... دارا می‌باشند. بخاطر حفظ انسجام، وحدت ملی، حفظ تمامیت ارضی و جلوگیری از نفاق‌های قومی و قبیله ای، زبان تاتی و دیگر زبان‌هایی نظیر این را گویش و فارسی به عنوان زبان خوانده می‌شود. این کتاب شامل چهار بخش است. در بخش نخست اطلاعاتی درباره گویش تاتی و شهرستان را ارائه می‌دهد. در بخش دوم به توصیف واژه می‌پردازد. بخش سوم به اقسام کلمه، فرایندهای واجی و واژگانی اشاره دارد و در نهایت بخش چهارم به وام‌گیری واژگانی و ریشه یابی واژه‌ها در گویش تاتی تاکستان می‌پردازد. این کتاب بر اساس رویکردهای جدید زبان‌شناسی به نگارش درآمده است و از منابع مختلفی در آن استفاده شده است.

نویسنده کتاب اهل شهرستان تاکستان، واقع در استان قزوین بوده و به زبان تاتی تکلم می‌کند. داده‌های تاتی به صورت کتابخانه ای میدانی و از طریق مصاحبه جمع‌آوری شده اند. همه گویشورانی که زبان مادری آنها تاتی تاکستان بوده و در شهرستان تاکستان زندگی می‌کنند و نیز زبان ارتباطی آنها در منزل و کوچه بازار تاتی است، جامعه آماری این پژوهش را تشکیل می‌دهند. در انجام این هدف از گویشور خواسته شد تا لیستی از کلمات و جملات فارسی را به گویش تاتی بیان کنند. و در نهایت صداها همگی مورد بررسی قرار گرفته و متغیرهای زبانی لازم از درون آنها استخراج شدند تا فرایندهای آوایی و واژگانی مورد بررسی تجزیه و تحلیل قرار بگیرد. از آنجا که گستردگی زبان تاتی بسیار وسیع می‌باشد و به علت وجود تفاوت‌های آوایی و گاهاً واژگانی امکان بررسی تمامی زیر مجموعه‌های این زبان در این کتاب وجود ندارد. لذا محدوده پژوهش به گویش تاتی تاکستان محدود شده است.

هدف نویسنده از تالیف و تدوین این کتاب حفظ گویش تاتی تاکستان به صورت مکتوب و علمی بوده است. از طرف دیگر زبان به عنوان یک مؤلفه ی فرهنگی بخشی از هویت هر قومی را تشکیل می‌دهد و برای شناختن هر قومی مطالعه زبان آن قوم اهمیتی ویژه دارد. بنابراین، مطالعه گویش تاتی تاکستان به عنوان جزئی از فرهنگ و زبان کشورمان ضرورتی غیر قابل اجتناب است. در پایان از تمامی کسانی که در تدوین و تالیف این کتاب مرا یاری رسانده اند، بویژه سرکار خانم لیلا رحمانی مدرس دانشگاه آزاد، پیام نور و مدیر آموزشگاه شیخ طوسی شهرستان تاکستان که

ویراستاری این کتاب را بر عهده داشته‌اند تشکر و قدردانی لازم را بعمل می‌آورم. همچنین از دوست گرانقدرم آقای عباس (تات) رحمانی بخاطر اینکه برخی از منابع تاتی را در اختیارم قرار دادند سپاسگزارم. امید است که این کتاب بتواند چراغ راهی برای پژوهشگران، دانشجویان، علاقمندان به زبان تاتی و آیندگان باشد.

دکتر جواد رحمانی

تاکستان - پاییز ۱۳۹۶

www.ketab.ir

گویش‌های محلی سرمایه‌های گرانقدری هستند که در دل خود فرهنگ‌های مختلفی دارند در واقع هر واژه در یک گویش، گوشه‌ای از تاریخ اجتماعی و فرهنگی ملت ماست. زبان‌ها و گویش‌های مختلف به دلیل عوامل سیاسی، اجتماعی و جغرافیایی با هم تفاوت دارند. زبان‌ها گاه در گذر زمان دچار تغییر می‌شوند زمانی یک زبان جدید به وجود می‌آید و گاهی از بین می‌رود، زبان بعنوان یک نهاد اجتماعی از یک سو برای ایفای نقش ارتباطی خود نیاز به ثبات دارد و از سوی دیگر به موازات دگرگونی‌هایی که در سطح جامعه پیش می‌آید ناگزیر دچار تغییر می‌گردد و خود را با نیازهای روز تطبیق می‌دهد.

ایران کشوری است پهناور و دارای اقلیم‌های متفاوت و تمدن چند هزار ساله بنابراین به واسطه این تنوع و پراکندگی زبانی زبان‌ها و گویش‌های مختلف است، با تمام اهمیت زبان‌ها و گویش‌ها نکته حائز اهمیت این است که هم اکنون زبان‌ها و گویش‌های محلی اغلب در حال فراموشی و یا حتی منسوخ شده‌اند. در گذشته گویش‌ها و لهجه‌های مختلف پل ارتباطی میان مردم یک منطقه بود؛ ولی به تدریج آن‌ها نیز به فراموشی سپرده شدند؛ البته این نکته فقط در کشور ما نیست و یک مسئله جهانی است.

گویش تاتی تاجیکستان یکی از این گویش‌هاست که باید مورد تفقد قرار گیرد. گویش تاتی تاجیکستان همچون دیگر گویش‌ها از دیدگاه زبان‌شناسی آن‌چنان که شایسته است مورد توجه قرار نگرفته و این در حالی است که جنبه‌های مختلف این گویش بدون نظام آوایی، ساخت واژه و نحو آن دارای ویژگی‌های منحصر به فرد و قابل مطالعه‌ای می‌باشد. کتاب حاضر تحت عنوان واژه‌شناسی در تاتی به توصیف و بررسی بخش مهم این زبان در واژه‌شناسی پرداخته می‌پردازد. در ابتدا ضروری است با یک سری از مطالب مربوط به زبان و زبان‌شناسی آشنا شویم.

زبان

زبان^۱ یک سیستم قراردادی منظم از آواها یا نشانه‌های کلامی یا نوشتاری بوده که توسط انسان‌های متعلق به یک گروه اجتماعی یا فرهنگی خاص برای نمایش و فهم ارتباطات و اندیشه‌ها به کار برده می‌شود. دانش مطالعه و بررسی زبان، زبان‌شناسی نامیده می‌شود. کارکرد اصلی زبان ایجاد ارتباط

^۱ Language

یعنی انتقال اطلاعات از شخصی به شخص دیگر است. هر سیستم ارتباطی منحصر بفردی یک زبان نامیده می‌شود. اینکه دو سیستم باید چه مقدار با هم تفاوت داشته باشند تا زبان‌های متفاوتی محسوب شوند را نمی‌توان به طور دقیق بیان کرد. اما به طور کلی اگر زبان دو نفر برای یکدیگر قابل فهم نباشد دو زبان متفاوت محسوب می‌شود.

زبان معیار یا زبان استاندارد

هر زبانی با توجه به شرایطی مانند تعلق اهل آن به منطقه جغرافیایی، طبقه اجتماعی معین، جنسیت، قومیت سن و تحصیلات سخنگویان، گونه‌های متعددی دارد که از میان آنها یک گونه اعتبار بیشتری دارد. این گونه خاص زبان معیار^۱ نامیده می‌شود. زبان معیار گونه‌ای از زبان است که اساس زبان چاپ شده، روزنامه و کتاب هاست، رسانه‌های گروهی آن را به کار می‌برند و در مدارس آن را تدریس می‌کنند.

زبان رسمی

زبان رسمی^۲ زبانی است که از سوی دولت به رسمیت شناخته می‌شود اما این بدان معنا نیست که هر زبان رسمی الزاماً زبان معیار باشد.

زبان عامیانه

زبان عامیانه زبانی که از قواعد زبان کتابی و زبان رسمی پیروی نمی‌کند و در میان اکثر مردم رواج دارد. مردم در زندگی روزمره از این زبان برای ارتباط با یکدیگر استفاده می‌کنند و ارتباطی با سطح سواد و یا شغل آنها ندارد.

زبان مشترک یا میانجی

زبان مشترک یا میانجی^۳ زبانی است که به عنوان زبان میانجی برای برقراری ارتباط سخنگویان زبان‌ها و گویش‌های گوناگون، در مقیاس کشوری، به کار می‌رود. زبان رسمی و زبان مشترک در ایران فارسی است.

^۱ . Standard Language

^۲ . Formal Language

^۳ . Lingua Franca

زبان گفتاری یا زبان محاوره

گفتار صورت اصیل و ابتدایی زبان است. در زبان معیار گفتاری تلفظ و ویژگی‌های لهجه‌ای و آهنگی کلام بیشترین اهمیت را دارد. گونه زبان معیار در ایران آن است که در بین افراد تحصیل کرده و دارای پایگاه اجتماعی و اقتصادی بالاتر رایج است. برخی زبان گفتاری^۱ را زبان شکسته نیز می‌نامند.

زبان نوشتاری

زبان نوشتاری^۲ سیستم منظم نمادهای نوشتاری یا نویسه‌واره‌های معنادار است که به حفظ، بازتاب و انتقال زبان گفتاری کمک می‌کند.

گونه زبانی یا زبان گونه

گونه فردی نظم زبانی یا به عبارت دیگر شیوه خاص گفتار و نوشتار یک فرد معین در نظام کلی یک زبان بخصوص است. مشخصه‌های متمایز کننده یک گونه گفتار ممکن است واژگانی، واجی، صرفی یا نحوی باشد. سر نیز می‌تواند از عوامل ایجاد تفاوت در گونه زبانی^۳ باشد، مثلاً واژگان، ساختارهای دستوری و آواهای زبانی که به آنان استفاده می‌کنند گاهی با آنچه سالخوردگان به کار می‌برند متمایز است.

گویش

گویش^۴ به شکل‌هایی از یک زبان گفته می‌شود که تفاوت‌هایی آوایی یا دستوری دارند اما استفاده‌کنندگان دو گویش متفاوت (گویشوران متفاوت) همچنان بتوانند سخن یکدیگر را درک کنند. اگر وجه ممیزه بین دو زبان گونه یک زبان عمدتاً در سطح واژگان و تا حدودی در سطح ساختار (نحو) باشد، این دو گونه دو گویش متفاوت از یک زبانند.

لهجه

هر گاه تفاوت بین دو گونه از یک زبان در سطح آوایی (فراگویی) و تا حدودی در سطح واژگان (واژگان قاموسی) باشد می‌توان آن دو گونه را لهجه‌هایی از یک زبان نامید، البته می‌دانیم که اصطلاح لهجه^۵ را عمدتاً برای گونه جغرافیایی یا گونه اجتماعی به کار می‌برند.

^۱ Spoken Language

^۲ Written Language

^۳ Lect

^۴ Dialect

^۵ Accent

سبک

سبک مربوط به کاربرد زبان در موقعیت‌های اجتماعی متفاوت است. در تعیین سبک رابطه گوینده و شنونده، فاصله اجتماعی آنها، و موقعیت (از نظر زمان، مکان، حضور یا غیاب دیگران) از عوامل موثرند. سبک رسمی در یک بافت اجتماعی رسمی، جدی و اداری استفاده می‌شود در صورتی که سبک غیر رسمی در بافت‌های دوستانه صورت می‌گیرد.

سیاق

سیاق به گونه‌ای از زبان اطلاق می‌شود که مربوط به ویژگی‌های گفتمانی کلام یا متن است. از انواع سیاق می‌توان به سیاق اداری، روزنامه‌ای، ورزشی، علمی، تجاری، ادبی و بسیاری از حرفه‌ها و تخصص‌ها اشاره کرد.

زبان نخست یا زبان مادری

زبان نخست^۱ یا زبان مادری^۲ زبان رسمی^۳ نخستین زبانی که کودک سخن گفتن به آن را یاد می‌گیرد و یا آن را پیش از سن بحرانی^۴ می‌آموزد و یا می‌توان گفت زبانی که فرد توانایی اندیشیدن و سخن گفتن همانند دیگر سخنوران آن زبان را نداشته باشد. در برابر زبان نخست، زبان دوم^۵ زبانی است که هر فردی متفاوت با زبان نخستش صحبت می‌کند.

تک زبانی

تک زبانه^۶ به استفاده از یک زبان توسط یک گویشور یا گویشوران در یک جامعه زبانی می‌گویند.

دو زبانی

دو زبانی^۷ به استفاده از دو زبان توسط یک گویشور یا گویشوران در یک جامعه زبانی می‌گویند. در دو زبانی در یک کشوری به دو زبان کاملاً مجزا و متمایز صحبت می‌شود. مثلاً کشور کانادا رسماً یک کشور دو زبانه است و زبان‌های فرانسه و انگلیسی زبان‌های رسمی در این کشور هستند.

1. First Language

2. Mother tongue

3. Native Language

4. Critical Age

5. Second Language

6. Monoligual

7. Biligual

چند زبانی

چندزبانه^۱ به استفاده از دو یا چند زبان توسط یک سخنران یا جامعه‌ای از سخنرانان می‌گویند. جمعیت چند زبانه‌های جهان بیشتر از افراد تک زبانه است و این جمعیت به دلیل مفاهیم ارتباطی و تشکیل جامعه جهانی شکل گرفته و چند زبانه بودن محبوب شده است.

زبان اشاره

زبان اشاره^۲ سیستم قراردادی خاص منظم و پیشرفته زبانی است که برای انتقال معنا، به جای الگوهای صوتی یا نوشتاری در زبان، از الگوهای علایم دیداری (ترکیب همزمان شکل، جهت و حرکت دست‌ها، بازوها یا بدن و حالات صورت برای بیان سلیس افکار گوینده) و در یک کلمه «اشاره» استفاده می‌کند. دستورهای پیچیده زبان اشاره به طور چشمگیری با دستور زبان‌های گفتاری تفاوت دارند. در حوزه فرهنگی ناشنویان می‌باشند. برخی از زبان‌های اشاره بعضی حرکات را از شناخت کلی کسب می‌کنند در حالی که بقیه زبان‌ها چنین پایه‌ای ندارند.

زبان اسپرانتو

زبان اسپرانتو^۳ معروف‌ترین زبان علمی یا بی‌سایه جهان است که بیشترین سخنگویان را در دنیا داراست. کسی که به زبان اسپرانتو سخن بگوید اسپرانتیست یا اسپرانتودان می‌نامند. نام این زبان از اسم مستعار دکتر لودویک زامنهوف، پدیدآورنده این زبان بین‌المللی، گرفته شده است. ویژگی منحصر به فرد الفبای اسپرانتو، آوایی بودن یا فونتیک بودن صدای آن است، به این معنی که پس از فراگیری آن در عرض چند ساعت، دیگر هیچ‌گونه مشکلی برای فراگیرنده اسپرانتو در تلفظ یا دیکته واژگان وجود نخواهد داشت، چرا که هر حرف و کلمه در زبان اسپرانتو تنها و تنها یک جور می‌تواند تلفظ و یا نوشته شود. الفبای اسپرانتو دارای ۲۸ حرف لاتین است. چهار حرف x, w, q, y در این الفبا وجود ندارند و در عوض شش حرف کلاه‌دار ĉ, ĝ, ĥ, ĵ, ŝ, ŭ به آن اضافه شده‌اند.

¹. Multilingualism

². Sign Language

³. Esperanto

پی جین

زبان آمیخته^۱ یا پی جین نوعی زبان ساده شده است که به عنوان یک وسیله ارتباطی در میان دو یا چند گروه که دارای زبان مشترک نیستند، ایجاد می‌شود. این زبان بیشتر در مناطقی که تجارت در آنها رواج دارد و نیز در مناطق مستعمره کاربرد دارد.

کریول

زبان کریول^۲ یا زبان آمیخته مادری زبانی پایدار و طبیعی است که از چند زبان مختلف پدید آمده است. به عبارت دیگر، زبان مرکب، هنگامی که به وضعیت پایدار برسد و توسط کودکان به عنوان زبان مادری آموخته شود، به کریول تبدیل می‌شود.

دانش بررسی زبان سده‌های پیش برمی‌گردد و کهن‌ترین نمونه بررسی سامان‌مند زبان از هندوستان است. شخصی به نام پین در سده پنجم پیش از میلادی به مطالعه جامع و علمی زبان سانسکریت پرداخت و اصول استوایی زبان‌شناسی را بنیان نهاد. وی مفاهیمی مانند واج، تکیواژ و غیره را سده‌ها پیشتر از زبان‌شناسان غربی درک و توصیف کرد. در خاورمیانه، سیبویه، زبان‌شناس برجسته ایرانی، اواخر عمرش توصیفی جامع و زبان‌شناسانه از زبان عربی در شاهکار خود به نام «الکتاب فی النحو»^۳ به دست داد. وی در این کتاب نظریه آواشناسی و واج‌شناسی ویژه‌ای پدید آورد. در غرب، پیشرفت دانش ریاضیات و دیگر سیستم‌های شخص در سده بیستم میلادی منجر به کوشش دانشوران در مطالعه علمی زبان به عنوان یک «شأن معنایی» شد. این کوشش‌ها به پیدایش رشته‌ای از دانش به نام زبان‌شناسی انجامید که بنیان‌گذار آن فریدینان دو سوسور است. نوام چامسکی از زبان‌شناسانی است که نظریاتش انقلابی در این رشته به وجود آوردند. او معتقد است اصول و خصوصیات زبان در انسان ذاتی و «به طور ارثی برنامه‌ریزی شده» است و محیط پیرامون کودک تنها نقش محرک را برای یادگیری زبان مادری ایفا می‌کند. کودک مجموعه محدودی از اطلاعات را از محیط زبانی خویش می‌گیرد و خود قادر است ترکیبات جدیدی بسازد. نظریه‌پردازان پیش‌تر معتقد بودند زبان مادری تنها از راه شنیدن گفتار اطرافیان و به صورت اکتسابی وارد مغز کودک می‌شود.

^۱ . Pidgin

^۲ . Creole